

Elżbieta Kwiecińska

Podhajce

Miasta wielu religii.

Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej,

pod redakcją Melchiora Jakubowskiego, Maksymiliana Sasa

i Filipa Walczyny, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2016, s. 103-108.

Podhajce

Pierwsze wzmianki o Podhajcach pochodzą z 1463 r., gdy został tam wybudowany kościół z fundacji Michała Buczackiego. W 1539 r. Zygmunt I nadał osadzie miejskie prawo magdeburskie¹. Miały tutaj miejsce dwie bitwy: w 1667 r., kiedy to Jan Sobieski zwyciężył Kozaków i Tatarów, oraz w 1698 r., kiedy Feliks Kazimierz K. Potocki pokonał Tatarów. Do tej pory zachowała się na polu na przedmieściach Podhajec figurka Najświętszej Marii Panny, upamiętniająca zwycięstwo w 1667 r.² Kościół katolicki, cerkiew pw. Zaśnięcia Bogarodzicy oraz synagoga zostały wybudowane w obrębie dawnych murów obronnych³ (ryc. XIII).

Około 1785 r. Podhajce liczyły 3516 mieszkańców, w tym 428 rzymskich katolików (12,2%), 1987 unitów (56,5%), 1101 żydów (31,3%). Istniało wtedy osiem cerkwi grekokatolickich, a ponadto funkcjonowały jeden kościół rzymskokatolicki oraz jedna synagoga⁴. W 1870 r. w Podhajcach mieszkało 4570 osób⁵, a w 1880 r. – 5943 osoby, w tym 900 rzymskich katolików (15,2%), 1031 grekokatolików (17,3%), 4012 żydów (67,5%)⁶. Na początku XX w. było tu 1100 Polaków (18,3%), 1150 Rusinów (19,2%) i 3750 Żydów (62,5%)⁷.

Gwałtowny wzrost demograficzny ludności żydowskiej w Podhajcach w połowie XIX w. to zjawisko często opisywane w historiografii dotyczącej historii Żydów na ziemiach polskich. Przyczyny tak wysokiego przyrostu naturalnego ludności żydowskiej na tle innych narodowości zamieszkujących to samo terytorium nie zostały do tej pory dokładnie zbadane. Późniejszy spadek liczby Żydów z 4012 w 1880 r. do 3750 na początku XX w. mógł być spowodowany emigracją do Stanów Zjednoczonych⁸.

Od 1892 r. istniało w Podhajcach Towarzystwo Oświatowe „Proswita”, działające na rzecz kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej wśród miejscowej ludności. Polska młodzież zrzeszała się z kolei w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”, którego okazały budynek pełni obecnie funkcję szkoły. W dwudziestoleciu międzywojennym – według przewodnika opracowanego przez lokalnego krajoznawcę – Polacy mieszkali głównie na terenie między kościołem parafialnym pw. Świętej Trójcy a nieistniejącym dziś zamkiem¹⁰. W czasie I wojny światowej kilkakrotnie w okolicach Podhajec przebiegał front, przez co miasto zostało dotkliwie zniszczone.

W dwudziestoleciu międzywojennym Podhajce liczyły 4814 mieszkańców, w tym 1033 rzymskich katolików (21,5%), 906 grekokatolików (18,8%), 3 ewangelików (0,06%),

¹ Ł. Tatomir, *Geografia ogólna i statystyka ziem dawnej Polski*, Kraków 1868, s. 193.

² G. Gołębiowski, *Śladem przodków – Podhajce*, Warszawa 2010, s. 31.

³ J. Wojtasik, *Kampania podhajecka 1698*, Warszawa 1971, s. 105–106.

⁴ Z. Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku, 1: Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemysł–Rzeszów 2005, s. 226.

⁵ B. Rozwadowski, *Podhajce*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 8, Warszawa 1887, s. 384.

⁶ Tamże.

⁷ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*, Lwów 1919, s. 127.

⁸ Zob. M. Pollack, *Cesarz Ameryki. Wielka ucieczka z Galicji*, Wołowiec 2011.

⁹ G. Gołębiowski, *Śladem przodków*, s. 39.

¹⁰ S. Kołodnicki, *Podhajce*, Podhajce 2009, s. 8.

2872 osoby wyznania mojżeszowego (60%). Jeśli chodzi o narodowość, w Podhajcach mieszkało 1504 Polaków (31%), 766 Rusinów (16%), 2543 Żydów (53%) i 1 Niemiec¹¹. Podobnie jak w innych miastach, liczba Polaków nie pokrywa się z liczbą rzymskich katolików. Z tego wynika, że wielu wyznawców religii mojżeszowej czy grekokatolików deklarowało narodowość polską.

W czasie II wojny światowej Podhajce – podobnie jak inne miasteczka zachodniej Ukrainy – były świadkiem krwawych mordów. Od 1942 r. na terenie Podhajec Niemcy utworzyli getto, do którego zwieziono Żydów z terenu całego dawnego powiatu podhajeckiego. Mieściło się w okolicach synagogi, między ul. Szeroką, Brzeżańską i Rynkiem. Eksterminację ok. 2000 Żydów przeprowadzono w dwóch turach: w pierwszej połowie 1943 r. oraz latem 1943 r. Ofiary zostały rozstrzelane i zakopane w masowych gro-

Mapa 16. Podhajce na mapie WIG z oznaczeniem obiektów sakralnych: 1. kościół parafialny; 2. cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego; 3. cerkiew pw. Zaśnięcia Bogarodzicy; 4. synagoga

bach na polach za Starym Miastem i obok synagogi. Podhajce w dużej mierze ominęły czystki etniczne, przeprowadzane przez Ukraińską Powstańczą Armię w regionie Galicji Wschodniej, zdaniem świadków – dzięki obecności samoobrony AK i Armii Czerwonej. W latach 1943–1945 ok. 20 Polaków zostało zamordowanych przez UPA. Po 17 I 1945 r. zaczęły się aresztowania członków AK w Podhajcach przez Sowieców. Część mordowano, innych wcielano do Armii Berlinga lub do Istriebitalnych Batalionów przeznaczonych do walki z ukraińskim podziemiem¹². Po II wojnie światowej ludność polską z Podhajec „repatriowano” na teren Dolnego Śląska. Duża część dawnych mieszkańców miasta osiedliła się w miejscowościach Trzebnica i Bolków¹³.

¹¹ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, 15: *Województwo tarnopolskie*, Warszawa 1923, s. 12.

¹² J. Abramow-Newerly, *Nawiało nam burzę*, Warszawa 2000, s. 121.

¹³ G. Gołębiowski, *Śladem przodków*, s. 54.

Kościół pw. św. Trójcy

Kościół ufundowała Zofia Tyszkiewiczowa w 1634 r. Budowla została wzniesiona z kamiennych ciosów z piaskowca, pierwotnie w stylu późnego gotyku, o czym świadczy zachowane sklepienie krzyżowo-żebrowe. Z czasem dodawano kolejne elementy w innych stylach, które w większości się nie zachowały. Barokowy ołtarz znajduje się obecnie w Muzeum Sztuki Ukraińskiej w Kijowie. Ostatni proboszcz i dziekan podhajcki wyjechał stąd na jesieni 1945 r., zabierając ze sobą część sprzętów kościelnych. Od tej pory aż do początku lat dziewięćdziesiątych XX w. kościół nie pełnił funkcji religijnych¹⁴.

W kaplicy Potockich przy kościele pochowany jest Stanisław „Rewera” Potocki. Kaplica ta jest obecnie wyremontowana i przystosowana do obrządku liturgicznego. Odprawiane są tam msze niedzielne przez proboszcza z Brzeżan dla ok. 50 miejscowych katolików. Reszta kościoła znajduje się w fatalnym stanie technicznym: dach jest zawalony, a wewnątrz zdewastowane. O sytuacji kościoła alarmowały także polskie media na Ukrainie¹⁵.

Il. 43. Podhajce. Kościół pw. św. Trójcy

Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego

Cerkiew greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego to nieduża drewniana budowla barokowa z 1772 r., z zewnętrznymi ścianami pomalowanymi na żółto, a ramami

¹⁴ Tamże.

¹⁵ M.A. Koprowski, *Ratujmy Podhajce*, <http://www.kresy.pl/publicystyka,reportaze?zobacz/ratujmy-podhajce> (dostęp: 22 I 2014).

okien – na błękitno. Położona jest bardzo malowniczo na wzgórzu, na którego zboczu ulokowany jest cmentarz¹⁶. W porównaniu z kościołem rzymskokatolickim, cerkwią prawosławną i synagoga, cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego jest najbardziej oddalona od rynku i centrum miasta.

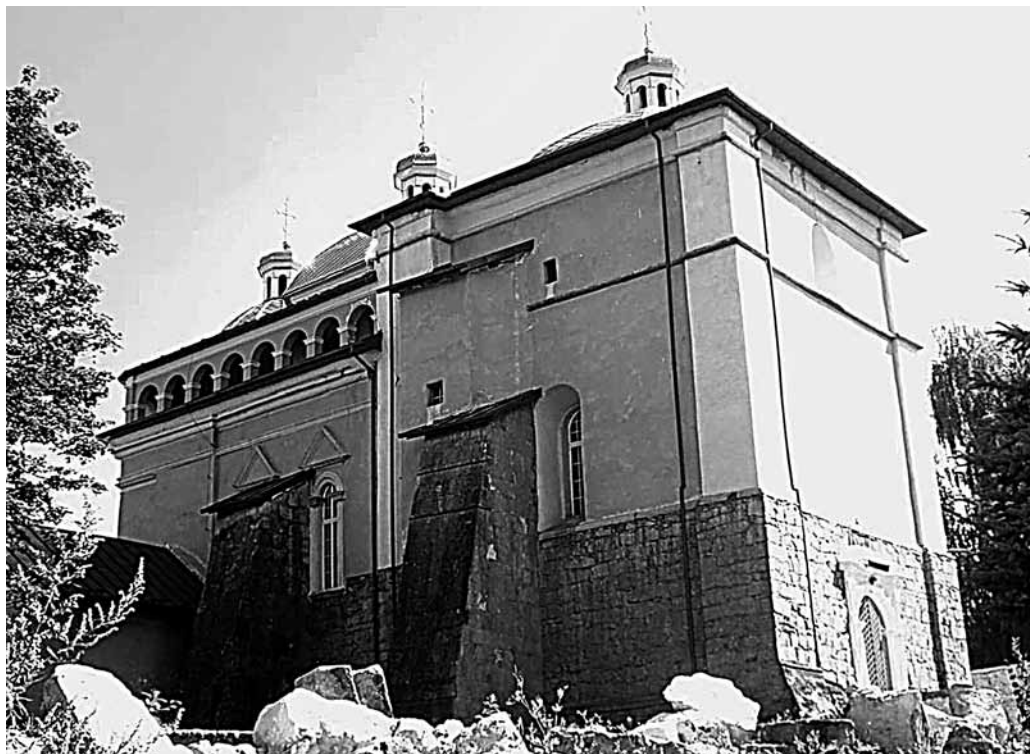

Il. 44. Podhajce. Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego

¹⁶ G. Rąkowski, *Podole*, Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej, 2, Pruszków 2006, s. 287–295.

Cerkiew pw. Zaśnięcia Bogarodzicy

Cerkiew prawosławna ufundowana została przez Annę Mohylanę, żonę Stanisława „Rewery” Potockiego. Wybudowano ją w latach 1650–1653 w stylu renesansowym, z elementami obronnymi. Znajduje się ok. 100 m na północ od rynku i jest najbliższą od niego budowlą sakralną Podhajec. Jej pierwotne wyposażenie przewieziono do kijowskiego Muzeum Sztuki Ukraińskiej¹⁷.

Il. 45. Podhajce. Cerkiew pw. Zaśnięcia Bogarodzicy

Synagoga

Synagoga w Podhajcach to jedna z najstarszych synagog na Ukrainie. Została wybudowana między 1621 a 1648 rokiem. Niektóre źródła mówią, iż była pierwotnie świątynią ormiańską¹⁸. Jest typową renesansową synagogą, zbudowaną z piaskowca na planie prostokąta, z elementami obronnymi. Z boku znajduje się babiniec. Nie zachowało się wyposażenie synagogi. Na wschodniej ścianie widać zagłębienie po aron ha-kodeszu (szafie na Torę) i resztki malowideł ściennych. Synagoga jest w bardzo złym stanie technicznym – po II wojnie światowej funkcjonował tutaj bazar, a obecnie jest całkiem opuszczona.

Nieopodal synagogi znajduje się cmentarz żydowski, zdecydowanie najlepiej utrzymany (staraniem miejscowego burmistrza) ze wszystkich cmentarzy żydowskich odwiedzonych przez nas podczas objazdu na Ukrainie. Chowano tu zmarłych od XVII w. do 1950 r. Zachowały nagrobki zarówno religijnych Żydów z hebrajskimi inskrypcjami, ohele¹⁹ cadyków, jak i nagrobki zasymilowanych Żydów z napisami w języku polskim.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ B. Rozwadowski, *Podhajce*, [w:] *Słownik geograficzny*, 8, s. 384.

¹⁹ Ohel (hebr. *סִימָה* *namiot*) – żydowski grobowiec, najczęściej w formie niewielkiego murowane-

Il. 46. Podhajce. Synagoga

go lub drewnianego pomieszczenia o prostym kształcie prostopadłościanu, o dachu półkolistym lub dwuspadowym. Zwykle posiada także drzwi, a czasem okienka. Wznosi się ohele nad grobami wybitnych rabinów czy cadyków (Z. Borzymińska, R. Żebrowski, *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, 2, Warszawa 2003, s. 256).